

דף שבועי

בס"ד

פרשת כי תבוא, תשפ"ב, מספר 1487

"אֵלֶּה יַעֲמְדוּ לְבָרֶךְ אֶת הָעָם" – חלוקת השבטים בברית גריזים-עיבל

יצחק עתשלו

חלוקת השבטים למברכים ולמקללים היא חידה. אם החלוקה אינה שרירותית, למה ראובן אינו עומד עם בני לאה? אם יש צורך לחלק אותם שישה מול שישה, למה לא להציג את בני לאה מצד אחד ובני רחל והשפחות מצד שני? ויש לשאול עוד: רשימת השבטים המוצגים כאן תמוהה; החל מהמפקד הראשון בספר במדבר ועד לסוף ספר דברים, בתריסר השבטים נכללים תמיד מנשה ואפרים (וכתוצאה מכך מושמט יוסף), ושבט לוי אינו נכלל – לא במפקד הכללי, לא בסידור המחנות, לא בקורבנות הנשיאים לחנוכת המזבח ולא בשליחות של המרגלים לתור את הארץ. כמובן שהוא אינו נכלל גם ברשימת הנציגים שינחילו לבני שבטיהם את הארץ (בסוף ספר במדבר, פרק ל"ד). אם כך, איך זכה כאן שבט לוי, בפעם הראשונה מאז יציאת מצרים, להיחשב כשבט מן המניין, ובמה "חטאו" שבטי יוסף שדווקא כאן הם נמנים כשבט אחד?

יש לשאול כאן שאלה כוללנית יותר: למה טקס זה, האמור להתקיים מיד בכניסת בני ישראל לארץ היעודה, נקבע להתקיים בהרים אשר מסביב לעיר שכם, עיר עם היסטוריה מרה לבני יעקב? למה לא בגלגל שליד הירדן, מקום חנייתם הראשונה, או בשילה אחרי הקמת משכן ה'?

בנוסף לכך, מהמבט המיקרוסקופי למרחב הטלסקופי, מתעוררת כאן שאלה כללית המעיבה על כל העיון בפרטי הטקס. מה הצורך בברית זו בכלל? בני ישראל כבר קיבלו עליהם את עול המצוות בהר סיני. הדור השני, דור ילידי המדבר שעומד להיכנס לארץ ולכבוש אותה, מתכוון לכרות ברית עם ה' "מִלְבַּד הַבְּרִית אֲשֶׁר פָּרַת אִתָּם בְּחָרֵב" (דב' כח:סט). למה אותם כובשי הארץ חייבים לכרות ברית שלישית, וללא נוכחותו של משה המצווה אותם?

הנחות יסוד: איך העם רואה את עצמו, את עברו ואת עתידו?
טרם נפנה את תשומת ליבנו להשיב על השאלות, נציע כמה הנחות יסוד לקביעת זהות העם וערנותו לדברי ימיו ולייעודו. קודם כול, על אף שמדובר בדור

רוב המצוות שנצטוונו בתורה הן נצחיות וקיומן אמור להתבצע על פי תוכנם. יש מצוות תמידיות, ישנן כאלה שאמורות להתקיים פעם ביום, או פעם בשבוע או אפילו פעם בחיים, ואין אדם שחייב בעצמו בכל המצוות, שכן יש מצוות ששייכות רק לחברי בית הדין הגדול, או לכוהנים או לנשים וכדומה. יש סוג של מצוות שאינן פרואקטיבי, אלא התורה מצווה אותנו איך להגיב למצב מסוים, כגון צדקה, מלחמת מגן וענישת פושעים, אך המכנה המשותף הוא שהמצוות הן לעד; בכל דור, כשהאדם, המצב או העידן המחייב יזוהה, יחול החיוב במצווה.

יוצא מן הכלל בולט מופיע בתחילת התיאור של הברית בערבות מואב, בחלקו האחרון של ס' דברים (מאמצע פרק כ"ו עד פרק ל"ג). רוב פרטי הברית מופיעים כנאום ולא כמצווה, כגון דברי התוכחה בפרק כ"ח או דברי ברית ערבות-מואב בתחילת פרשת נצבים. פרטי הברית מופיעים גם כמצוות נצחיות: כתיבת ספר תורה, מצוות "הקהל" (וכנראה) החזרה עד לידיעה בעל פה של שירת "האזינו". אך עוד לפני כריתת ברית ערבות-מואב, משה מצווה את העם בטקס חד-פעמי על כריתת ברית מיוחדת בהר גריזים והר עיבל:

אֵלֶּה יַעֲמְדוּ לְבָרֶךְ אֶת הָעָם עַל הַר גְּרִיזִים
בְּעֶבְרָתָם אֶת הַיַּרְדֵּן: שְׁמַעוֹן וְלֵוִי וַיְהוּדָה
וַיִּשְׁשֹׁן וַיֹּסֵף וּבְנֵימִן. וְאֵלֶּה יַעֲמְדוּ עַל הַקְּלָלָה
בְּהַר עֵיבֶל: רְאוּבֵן גַּד וְאָשֶׁר וְזַבּוּלֹן דָּן וּנְפְתָלִי.
וְעָנּוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ אֵל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל
רֶם... (דב' כז:יב-יד).

* הרב יצחק עתשלו מכהן כראש בית המדרש בשיבת "שלהבת" בלוס אנג'לס.

1 לפי פשוטו של מקרא, נצטוו ישראל לעבור את הירדן ישירות לאזור שכם ולבצע מייד את הטקס. אך משתמע מהביצוע המתואר בס' יהושע (ח:ל-לה) שקיימו את הטקס אחרי כיבוש יריחו והעי. עיינו תוספתא סוטה ת, ז: "בוא וראה כמה ניסין נעשו לישראל, באותו היום עברו מי הירדן ובאו אל הר גריזים ואל הר עיבל שבשומרון שבצד שכם שבאצל אילוני מור". אנו לא נדון כאן בבעיית העיתוי, שהיא נושא בפני עצמו.

ואכן כך קרה – יהודה (ושמעון) נחלו את אזור "יהודה", בנימין ויוסף נחלו את לב השומרון ועד לבשן, יששכר וזבולון ירשו בגליל התחתון, בעוד שאשר ונפתלי ירשו בגליל העליון ועד ללבנון.⁵

הברית השלישית: ברית אחים

הברית שכרת העם בסיני, ושדור הבנים חזר עליה וכרת בערבות-מואב, הייתה ברית בין העם לבין ה'; יוצאי מצרים ובניהם, דור באי הארץ, התחייבו במשמעת לדברי ה' ולעבודתו. הברית השלישית הזו אינה ברית בין העם לבין ה' – כי אם ברית בין העם לבין עצמו. ליתר דיוק, הברית היא ברית הערבות בין כל חלק העם, שבה הם מתחייבים לאחיות הדדית ודוחים בשתי ידיים, בארור ובשבועה, התנהגות עוינת של שבט אחד כנגד שבט אחר, משפחה נגד משפחה ואח נגד אח.

הברית הזו היא מומנט מטא-היסטורי שהעם חוזר, בדמיון מוחש, לרגע שבגדו איש באחיו וגרמו לעצמם גלות ושעבוד. ובזה נוכל לחזור לשאלותינו ולהשיב עליהן. כיוון שבתודעת העם נקשרה מכירת יוסף לשכם,⁷ הם חזרו למקום הרשע, ודווקא שם התחייבו לשמור אמונים לאחותם. על כן שישה מהאחים המקוריים – ללא נציגות אפרים ומנשה ועם נציגות מלאה של שבט לוי – עומדים בכל הר, ופניהם מופנים אלו לאלו. על אף שלא נוכל לקבוע מסמרות באשר למיפוי הנחלות המיועדות בימי האחים, ניתן לשער שהשבטים שהיו אמורים לנחול מצפון לשכם עמדו בהר עיבל (שנמצא צפונה לשכם) ושבטי הדרום ניצבו בהר גריזים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

שנולד במדבר, זיכרון שעבוד מצרים והיציאה מבית עבדים מקובעים למדיי בלב האומה – דבר שמתברר מתוך דברי משה בנאומו הגדול (דב' א-כו). שעבוד מצרים ונס הגאולה משחקים תפקידים מרכזיים גם בנאום ההיסטורי (פרקים א-ג) וגם בנאום המצוות (פרקים ד-כו). למשל, הציווי לאהוב את הגר מושתת על היותנו גרים במצרים, והמצווה שלא לתעב מצרי מבוססת על היותנו "אורחים" בארצם. נוסף לכך, מקומו של יוסף ואחיו בדרמה הגדולה של השעבוד מובן כולו; הרי ארונו של יוסף הובא עימם ממצרים למדבר, ונשאר איתם כל זמן הכיבוש. קבורתו מחדש בשכם (!) היה האקט האחרון של יהושע בן-נון² לפני שנפטר לעולמו. נוכל גם להסיק מתוך נאומו של משה, שבני ישראל, דור באי הארץ, הכירו היטב את סיפורי האבות ואת מרכזיותם בימי שחרות האומה. בנאומו לדור הבנים משה מזכיר ש"בְּשִׁבְעֵים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיִם" (דב' י:כב), ומן הסתם ידעו וגם הבינו את הקשר האמיץ שבין עצמות יוסף לבין השעבוד; הרי לא נשתעבדו במצרים אלא כתוצאה מהיחס העוין של האחים כלפי יוסף שגרם למכירתו ולירידתו, והסתיים בעלייתו לכס המלכות. יש להניח שזיכרון בגידת האחים ביוסף חקוק בלוח ליבם של ישראל, ומובן להם שהגורם הראשוני לגלותם המרה היה לא אכזריות של מושל זר, אלא שנאת האחים.

הנחה שנייה מתייחסת לנחלות השבטים והיכרותם את מיקומם מקדמת דנא. כפי שטען בצורה משכנעת פרופ' יהודה אליצור,³ חלוקת הארץ חוזרת לימי ברכת יעקב לפני מותו (בר' מ"ט) ומיקום השבטים בצורה כללית, ללא ציון גבולות מדויקים.

שתי הנחות אלה הן תוצאה ישירה מחלוקת הארץ (בכוח) בברכת יעקב. בחלוקה זו הושוו שמעון ולוי⁴ מצד אחד ויוסף מצד שני לשאר בני האימהות, כנחלי נחלה. מסקנה נוספת שניתן להסיק מהסיפורים על בני יעקב עד לירידתם מצרימה היא, שהיו תקופות שהאחים היו יחידה אחת, והתנהגו – לפחות כלפי חוץ – כמשפחה אחת שבה כולם בעלי מעמד שווה של "אחים". אך בתחילת סיפורי יוסף נוצר קרע בין בני לאה לבני השפחות. אע"פ שבימי הבצורת והעוני התלכדו והגיעו באגודה אחת לשבור בר ממצרים, כפי שהם אומרים: "שָׁנִים עָשָׂר עָבְדִּיךָ אֲחִים אֲנַחְנוּ" (בר' מב:ג); ו"שָׁנִים עָשָׂר אֲנַחְנוּ אֲחִים" (שם פס' לב), ספר שמות נפתח במפקד הבנים המאורגנים לפי אימהות, ורק בסוף, בפסוק אחד, ארבעת בני השפחות מנויים יחד, כנראה במעמד נחות מהשאר.

מכל זה מתקבל, שבימי שהותם של בני יעקב בארץ, קודם הירידה למצרים, נועדו בני האימהות לרשת את "לב הארץ", על פי הבטחת ה' לאביהם.

5 אליצור (שם) טען גם שייתכן ששבט גד היה אמור לנחול בצפון, ופשוט שזו הייתה הנחלה המקורית של דן, עד שראובן וגד שינו את מיפוי הנחלות ע"י תביעתם לנחול בעבר הירדן המזרחי.
6 עי' בבלי סוטה לז ע"ב.
7 על אף שיוסף הושלך לבור כ-30 ק"מ צפונה משכם, בדותן, השליחות שבה נשלח מטעם אביו הייתה לשכם, ושם קברו את עצמותיו.

2 יה' כד:לב.
3 ראו סיכום דבריו אצל בזק, **עד היום הזה: שאלות יסוד בלימוד תנ"ך**, תל-אביב 2013, עמ' 75-79. וראו גם עתשלום: **בין שורות המקרא, בראשית** (אנגלית) ירושלים 2015 פרקים 10 ו-22.
4 נראה שאזור שכם היה נחלתם (או פרה-נחלה) של שמעון ולוי אחרי מעשה דינה. ראו: עתשלום הערה 3, פרק 22.